

were provided by considerable economic potential of establishment, that had own forest and land areas, industrial and processing enterprises. It is summarized, that the liceum played a noticeable role in the development of education and science on the western lands of Volyn. At the same time an important role was given to this educational establishment in the distribution of Polish cultural influences in Volyn in 1920–1930th.

Key words: Volyn, interwar period, educational system, lyceum, polish culture.

Стаття надійшла до редколегії
26.09.2016 р.

УДК 94(477.82-2)«1919/1939»:[930.253:352]

Галина Малеончук

Джерела з історії Луцька 1919–1939 рр. у фондах Державного архіву Волинської області

Охарактеризовано основні види джерел з історії Луцька 1919–1939 рр., що належать до фондів Державного архіву Волинської області. Виокремлено поточну документацію міських органів влади, статутні документи, статистичні матеріали, листи, періодичну пресу. Також систематизовано джерела за тематичним принципом.

Ключові слова: Луцьк, Державний архів Волинської області, архівні джерела, класифікація історичних джерел.

Постановка наукової проблеми та її значення. У 1919–1939 рр. Луцьк входив до складу Польської Республіки міжвоєнного періоду. Місто було центром Волинського воєводства. Інкорпорація територій, на яких домінувало українське населення, супроводжувалася не лише природними інтеграційними процесами, а й активним утручанням держави у всі сфери політичного, економічного, соціального, культурного та релігійного життя. Результатом такої політики стала зміна загального образу Луцька з провінційного повітового міста колишньої Російської імперії на центр польського політичного, соціально-економічного та культурного життя Волині. Основний масив джерел для дослідження історії Луцька 1919–1939 рр. зберігається у фондах Державного архіву Волинської області (далі – Держархів Волинської області).

Аналіз досліджень цієї проблеми. Інформаційний потенціал матеріалів із фондів Держархіву Волинської області, що висвітлюють історію Луцька 1919–1939 рр., належно не розкритий у науковій літературі. Проте варто згадати публікації Володимира Гики [1; 2], у яких автор охарактеризував наповненість фондів Держархіву Волинської області, хоча при цьому не виділив документи до історії міжвоєнного періоду. Антоніна Кравчук виклала історію Волинського краєзнавчого музею за документами згаданого архіву [18]. Зазначимо, що певні аспекти теми відобразили у своїх працях дослідники історії Волині 1919–1939 рр. (Ю. Крамар [19], О. Разиграєв [20], А. Шваб [22], М. Філіпович [21]).

Мета статті – огляд джерел з історії міжвоєнного Луцька, що зберігаються в Держархіві Волинської області, спроба з'ясувати їх інформаційний потенціал, показати, які аспекти життя міста в досліджуваний період можна вивчити, використовуючи фонди зазначеного архіву.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Матеріали з Держархіву Волинської області, які є джерелами з історії Луцька в 1919–1939 рр., можна поділити на поточну документацію органів міської влади, статутні документи громадських організацій, статистичні матеріали, листи, періодичну пресу. Вони висвітлюють різні аспекти громадсько-політичного, соціально-економічного та культурного розвитку Луцька 1919–1939 рр.

Становлення й функціонування органів польської влади та самоврядування найповніше простежено за документами фонду 158 «Магістрат міста Луцька, м. Луцьк Волинського воєводства, 1919–1939 рр.». Так, з розпоряджень волинського воєводи дізнаємося, що магістрат міста складався з таких відділів та підрозділів: загальний (організаційний, статистичний, правничий, господарський,

освіти й культури, інспекції та контролю); адміністративний (загальноадміністративний, карно-процесуальний, військовий, реєстрації та руху населення); фінансовий відділ (господарсько-фінансовий, інвентаризації міського майна, рахунково-касовий, податковий); опіки та громадського здоров'я (соціальної опіки й здоров'я, ветеринарний); технічний (загальнотехнічний, регуляційно-вимірjuвальний, будівництва, доріг, мостів і каналів). Протоколи засідань міської ради містять відомості про кількісний склад ради, процедуру членами бургомистра, ведення діловодства, організацію роботи, перелік питань, які виносилися на обговорення ради та прийняті рішення тощо. Докладні списки чиновників магістрату Луцька за різні роки послужать матеріалом для з'ясування вікового, освітнього, конфесійного, етнічного складу, тривалість перебування на посаді та територіальне походження працівників цієї установи. Такий аналіз дав змогу створити узагальнений портрет службовця магістрату міжвоєнного Луцька.

Цінним для висвітлення громадсько-політичного життя Луцька в 1919–1939 рр. є фонд 46 «Волинське воєводське управління Міністерства внутрішніх справ, м. Луцьк Волинського воєводства, 1921–1939 рр.». У ньому виявлено звіти Луцького повітового старости, у яких знаходимо інформацію про діяльність політичних партій. Зокрема, Українського селянсько-робітничого об'єднання та Українського народно-демократичного об'єднання. Виборчу активність лучан розкривають звіти про вибори сейму й сенату, із яких дізнаємося про кількість виборців, рівень підтримки ними певної партії чи конкретного кандидата.

Функціонування громадських товариств єврейської, польської, української, російської, чеської громад міста та професійних спілок відображено в низці документів. Прикладом можуть слугувати статuti та звіти Товариства громадської праці жінок у Луцьку [7], Єврейського товариства охорони здоров'я в Луцьку [8], добродчинного товариства «Лінас Хацедек» [9]. Діяльність подібних організацій допоможуть розкрити також документи з фондів 63 – «Управа товариства прихильників православної освіти та охорони традицій православної віри імені Петра Могили, м. Луцьк Волинського воєводства. 1931–1939 рр.», 190 – «Луцьке товариство ім. Лесі Українки, м. Луцьк Волинського воєводства. 1929–1939 рр.», 36 – «Луцьке повітове староство, м. Луцьк Волинського воєводства, 1919–1939 рр.». Крім статутних документів, вони містять протоколи засідань, звіти про діяльність і листування з органами влади. Усі згадані документи дають можливість відтворити цілісну картину громадської активності мешканців міжвоєнного Луцька.

Джерелом для вивчення деяких аспектів міжетнічних відносини, насамперед у питаннях мови, шкільної освіти, можуть стати тижневі ситуаційні звіти й рапорти Луцького повітового старости. Важливим джерелом для дослідження етносоціальних змін у місті є заяви жителів міста з проханням надати польське громадянство [17]. Інформація про кількість населення Луцька, іноземців, котрі проживали в місті, представлена у фонді 158 [16].

Демографічні процеси в Луцьку 1919–1939 рр. можна прослідкувати за статистичними звітами органів влади та самоврядування (ф. 158). У них зазначена чисельність населення міста, його поділ за етнічною, конфесійною та мовною ознакою, а також відомості про природний приріст і густоту населення Луцька. Наявні матеріали висвітлюють динаміку зміни всіх демографічних показників протягом міжвоєнного періоду. Наприклад, опираючись на них, можна стверджувати, що чисельність населення міста збільшилась удвічі за 1921–1939 рр.: у 1921 р. у Луцьку мешкало 21 157 осіб, у 1931 р. – 37 554, а в 1939 р. – 43 371. У міжвоєнний період змінився конфесійний склад лучан. Так, збільшилась частка римо-католиків у загальній структурі мешканців міста: від 16 % у 1921 р. до 30 % у 1931 р. та 36 % у 1939 р. Одночасно відбувалося зменшення частки юдеїв: від 70 % у 1921 р. до 49 % у 1931 р. та 43 % у 1939 р. [12; 14].

Відповідно до розпорядження Ради міністрів Польщі від 11 квітня 1930 р., було розширено територіальні межі Луцька [23]. Відомості про кількісний, етнічний та конфесійний склад населення приєднаних сіл зберігаються у фонді 158 [13].

Загальну картину економічного розвитку Луцька можна скласти, опрацювавши матеріали кількох фондів. Зокрема, у ф. 46 зберігаються відомості про роботу підприємств, що належали до міської комунальної власності: електростанція, бійня, лазня, торгові зали, ринок для продажу тварин, рільниче господарство, театр та кінотеатр. Там же знаходимо матеріали про формування бюджету міста за різні роки. Відзначимо, що доходи Луцька міжвоєнного періоду склалися з прибутків комунальних підприємств, державних субвенцій та дотацій, податків і зборів із мешканців та об'єктів gospodar-

ської діяльності. Міський бюджет витрачався на функціонування органів міської влади, утримання комунального майна, сплату міських боргів, будівництво вулиць і майданів, освітню сферу, культуру та мистецтво, громадське здоров'я, соціальну опіку, тощо [4; 5]. Списки промислових та торгових підприємств міста, статистичні матеріали про щоденні ринкові ціни в Луцьку та цінову політику міського управління протягом міжвоєнного періоду також знаходимо у фондах 36 та 158.

Для дослідження економічних процесів у Луцьку 1919–1939 рр. можуть бути залучені документи фондів 31 «Перше Луцьке фінансове управління, м. Луцьк Волинського воєводства, 1921–1939 рр.», де розміщуються фінансові звіти різних установ та підприємств, матеріали їх фінансового стану контролюючими органами, а також відомості про доходи окремих мешканців Луцька, що підлягали оподаткуванню, найповніше представлені у фондах 31 «Перше Луцьке фінансове управління, м. Луцьк Волинського воєводства, 1921–1939 рр.» та 34 «Волинська фінансова палата, м. Луцьк Волинського воєводства, 1920–1939 рр.».

Фонд 158 також багатий на інформацію про соціально-побутовий розвиток міста, зокрема про санітарний стан міста. Списки медичних закладів, матеріали, у яких розкрито проблеми, пов'язані з їх будівництвом, та боротьбою з інфекційними захворюваннями, знаходимо серед документів фонду 36.

У міжвоєнний період у Луцьку активно розвивалася шкільна освіта. Матеріали про будівництво та відкриття шкіл, їх форму власності, списки вчителів та учнів за етнічною, конфесійною й віковою ознакою, перелік навчальних предметів, розклади занять тощо знаходимо у фонді 158. Документи з фонду 38 «Луцький шкільний інспекторат Волинської шкільної кураторії, 1920–1939 рр.» дають змогу доповнити історію міського шкільництва додатковою інформацією про організацію навчального процесу, а також про стан позашкільної освіти. Варто звернути увагу на матеріали з фонду 21 «Луцька єврейська приватна змішана школа імені Ш. Алейхема, м. Луцьк Волинського воєводства, 1926–1939 рр.», що містять відомості про створення єврейської школи в місті, її бюджет, звіти з інспектування органами влади. У фонді 190 «Луцьке товариство ім. Лесі Українки, м. Луцьк Волинського воєводства. 1929–1939 рр.», представлено дані про діяльність Луцької української гімназії, якою опікувалося Товариство імені Лесі Українки.

Для висвітлення культурно-мистецького життя Луцька можна використати справи фонду 158, де є інформація про театри міста, їх репертуар, акторів, бюджет, про театральні товариства в Луцьку. Також збереглася документація Товариства з розповсюдження театральної культури 1933–1939 рр. (вона зібрана у фонді 77). Наявні матеріали дають змогу розкрити функціонування міської музичної школи [15] та Товариства польської музики [11].

У Луцьку велася пам'яткоохоронна робота. Наприклад, про діяльність Волинського товариства краєзнавців та опіки над пам'ятками минулого, Волинського музею в Луцьку можна дізнатись із документів Волинського воєводського управління. Спектр інформації, представленої у відповідних справах фонду 46, уключає матеріали про організовані виставки, екскурсії, експедиції тощо [6].

Світське життя Луцька 1919–1939 рр. можна простежити за матеріалами фондів 36 та 46, де зберігаються документи про організацію та діяльність громадських клубів, різні політичні, благодійні, освітні й розважальні заходи, які влаштовували міські органи влади та товариства. Так, у документах ф. 46 є інформація про утворення польського клубу «Огніско» в Луцьку та перелік пропонуваного ним форм проведення вільного часу: маскаради, танцювальні, музичні, літературні й родинні вечори, раути, дитячі вечори та забави, драматичні вистави, ігри в карти, доміно, шахи, більярд, доступ до періодики й книг, лекційні курси різних запрошених гостей тощо [10, арк. 92–100].

Важливу роль у громадському житті міста відігравали фізичне виховання, різні спортивні заходи. Дані про діяльність міського комітету з питань спорту, польських, українських, єврейських спортивних товариств і клубів, списки їх членів, інформація про змагання в різних видів спорту зберігаються у фонді 158.

Діяльність релігійних організацій (римо-католицьких, православних, юдейських, протестантських) представлена даними фонду 36. Там же міститься звіт з Українського православного з'їзду, що відбувся у воєводському центрі в 1927 р. [3]. Дослідити релігійні осередки в Луцьку дають змогу матеріали фонду 46, де можна відшукати особові справи священнослужителів, окремих парафіян, релігійні акції. Окрім того, особливим політико-релігійним утворенням у Луцьку була Луцька релігійна гміна – центр життя юдейського населення. У фонді 286 «Луцька єврейська релігійна гміна, м. Луцьк Волинського воєводства, 1920–1939 рр.» наявні документи про організацію управління громадою,

фінансові звіти, відкриття та утримання синагоги й молитовних домів, виборів рабина, юдейські традиції та виховання.

У процесі дослідження історії Луцька 1919–1939 рр. можна використати різні періодичні видання того часу: польськомовні «*Zycie Wołynia*», «*Dziennik Wołyński*», «*Wołyn*», «*Przegląd Wołyński*», «*Wołyńskie wiadomości gzemieslnicze*», «*Głos Wołyński*», «*Głos Wołynia*», «*Ziemia Wołyńska*», українськомовні «Волинське слово», «Українська нива». Вони висвітлювали різні сфери життя міста, але найчастіше кореспонденти звертали увагу на діяльність органів влади, самоврядування та громадських організацій. Опубліковані матеріали проілюстровані фотографіями. Статті та матеріали цієї газети популяризували ідею українсько-польської співпраці. Найчастіше в ній публікувалась інформація про Волинське українське об'єднання, Товариство «Луцька повітова Просвіта», клуб «Рідна хата», а також відомості щодо роботи органів міського самоврядування.

У журналі «*Wołyńskie wiadomości gzemieslnicze*» часто друкували матеріали про діяльність приватних підприємств, ремісничих майстерень, цехів, кооперативних товариств Луцька. Роботу Ремісничої палати Луцька висвітлював спеціальний бюлетень «*Komunikat gospodarczy Wołyńskiej Izby Rolniczej*». Власний періодичний орган мало і Товариство сільських організацій в Луцьку – «*Skiba*».

Аналіз періодики дає змогу простежити зміни в політичному, економічному, громадському та культурному житті Луцька досліджуваного періоду та ставлення представників окремих суспільних груп до подій міського, регіонального й державного рівнів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Оглянувши архівні матеріали з фондів Держархіву Волинської області, можна зробити висновок, що вони можуть стати джерелами для комплексного дослідження історії Луцька 1919–1939 рр. Серед них – поточна документація міських органів влади, статутні документи, статистичні матеріали, листи, періодична преса. Їх різноманіття сприятиме об'єктивізму при здійсненні наукових досліджень. Вони дають змогу простежити особливості суспільно-політичних, соціально-економічних і культурних процесів, що відбувалися в Луцьку в 1919–1939 рр.

Джерела та література

1. Гика В. Архівні джерела з історії краю / В. Гика // *Минуле і сучасне Волині: проблеми джерелознавства* : тези доп. і повідомл. VII Волин. іст.-краєзнав. конф. 15–16 верес. 1994 р. – Луцьк, 1994. – С. 71–73.
2. Гика В. Фонди Державного архіву Волинської області – джерельна база для дослідження історії та культури краю / В. Гика // *Студії з архівної справи та документознавства*. – Київ, 2003. – Т. 8. – С. 154–155.
3. ДержархівВолинської обл., ф. 36, оп. 13а, спр. 238, 92 арк.
4. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 1, спр. 279, 29 арк.
5. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 1, спр. 1449, 71 арк.
6. ДержархівВолинської обл., ф. 46, оп. 1, спр. 2025, 9 арк.
7. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 6, спр. 2040, 24 арк.
8. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 6, спр. 2042, 90 арк.
9. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 6, спр. 2146, 22 арк.
10. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 22, 132 арк.
11. ДержархівВолинської обл., ф. 77, оп. 1, спр. 8, 117 арк.
12. Держархів Волинської обл., ф. 158, оп. 1, спр. 163, 561 арк.
13. Держархів Волинської обл., ф. 158, оп. 1, спр. 397, 499 арк.
14. Держархів Волинської обл. ф. 158, оп. 1, спр. 1620, 39 арк.
15. ДержархівВолинської обл., ф. 158, оп. 2, спр. 748, 6 арк.
16. Держархів Волинської обл., ф. 158, оп. 5, спр. 1620, 39 арк.
17. ДержархівВолинської обл., ф. 158, оп. 5а, спр. 60, 93 арк.
18. Кравчук А. Історія Волинського краєзнавчого музею в документах обласного архіву (1921–1939 рр.) / А. Кравчук // *Волинський музей: історія та сучасність* : тези та матеріали I наук.-практ. конф., присвяченої 65-річчю Волин. краєзнавч. музею та 45-річчю Колодяженського літ.-меморіал. музею Лесі Українки, 16–17 черв. 1994 р. – Луцьк, 1998. – С. 8.
19. Крамар Ю. В. Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя / Ю. В. Крамар. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – 404 с.
20. Разиграєв О. В. Польська державна поліція на Волині у 1919–1926 рр. / О. В. Разиграєв. – Вид. 2-ге, виправл. і доповн. – Луцьк, 2012. – 444 с.
21. Філіпович М. Статутні документи Луцької повітової «Просвіти» / М. Філіпович // «Просвіта» на Волині: минуле і сучасне : зб. наук. ст., док. та матеріалів. – Луцьк, 2001. – С. 81–92.

22. Шваб А. Еміграційна політика Польщі (1918–1939) / А. Шваб. – Луцьк, 2014. – 492 с.
 23. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 kwietnia 1930 r. o rozszerzeniu granic miasta Łucka w powiecie łuckim, województwie wołyńskim // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1930. – № 35. – Poz. 287. – S. 592–593.

Малеончук Галина. Источники по истории Луцка 1919–1939 гг. в фондах Государственного архива Волынской области. В статье охарактеризованы основные типы источников, освещающих историю Луцка в 1919–1939 гг., относящихся к фондам Государственного архива Волынской области. Выделены следующие их виды: текущая документация городских органов власти, уставные документы, статистические материалы, письма, периодическая печать. Систематизированы тематические группы источников по истории межвоенного Луцка: общественно-политического (состав органов самоуправления, уставы и отчеты по деятельности общественных организаций, протоколы их заседаний и т. п.), социально-экономического (списки предприятий, финансовые отчеты по их деятельности, перечень цен и т. п.) и культурного характера (информация о создании школ, музеев, культурных и религиозных обществ и т. п.).

Ключевые слова: Луцк, Государственный архив Волынской области, архивные источники, классификация исторических источников.

Maleonchuk Galina. Sources of the History of Lutsk in the 1919–1939 in the Funds of the State Archives of Volyn Region. This article describes the main types of sources that elucidate the history of Lutsk in the 1919–1939 years, and belong to the State Archives of Volyn region. The author outlines the following types of sources: current documentation of city authorities, statutory documents, statistical data, letters, periodicals. Thematic groups of history sources of the interwar Lutsk are singled out: social and political (structure of government, statutes and reports of public organizations activities, protocols of their sessions, etc.), socio-economic (lists of enterprises, financial reports of their activities, the price lists, etc.) and the cultural (information about the establishment of schools, museums, cultural and religious associations, etc.).

Key words: Luck, the interwar period, State Archives of Volyn region, archival sources, classification of historical sources.

Стаття надійшла до редколегії
21.09.2016 р.

УДК 94(47+57)!"1934/1941":351.746.1

Володимир Баран

Боротьба радянських органів державної безпеки з «антирадянськими елементами»: 1934–1941 рр.

У статті на основі розсекречених архівних документів проаналізовано зміст і головні напрями боротьби радянських органів державної безпеки з так званим антирадянським елементом у 1934–1941 рр.

Ключові слова: органи державної безпеки, НКВС, «антирадянський елемент».

Постановка наукової проблеми та її значення. Історію радянських органів безпеки розкриває значний масив наукової літератури. Проте з кожним роком розширюється коло документальних джерел, які дають підставу ширше й ґрунтовніше розглянути різні аспекти згаданої проблеми.

Мета статті – на основі розсекречених документів, насамперед Галузевого державного архіву Служби безпеки України та Галузевого державного архіву МВС України, проаналізувати зміст і напрями боротьби радянських органів безпеки з так званим антирадянським елементом у 1934–1941 рр.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. За час свого існування радянські органи безпеки зазнали значних змін, численних організаційних перетворень. З одного боку, побудова й внутрішня структура спецслужб виразно відображали ті політичні завдання, які перед ними ставила правляча верхівка країни, з іншого – вони чітко показували масштаб і сфери діяльності органів безпеки, покликаних здійснювати тотальний контроль за суспільством, жорсткий нагляд за всіма прошарками населення, а головне – викоринювати всіляких «ворогів народу». Цю